

dr hab. Witold Jakubowski, prof. UWr
Instytut Pedagogiki
Uniwersytet Wrocławski

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Patryka Stępnia
pt.: *Tożsamość regionalna w doświadczeniu przestrzeni socjalizacyjnej i wychowawczej*
czterech pokoleń Górnioślazaków – analiza etnograficzna
napisanej pod kierunkiem naukowym
dr hab. Ewy Bielskiej, prof. Uniwersytetu Śląskiego
w postępowaniu prowadzonym przez Radę Naukową Instytutu Pedagogiki Wydziału
Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

Już na wstępie mojej recenzji muszę stwierdzić, że mgr Patryk Stępień podejmuje w swojej pracy temat niezwykle ważny nie tylko dla badań pedagogicznych. Koloryt kulturowy Śląska oraz jego niepowtarzalna atmosfera społeczna, czyni z tego regionu ciekawy obszar badań osadzonych w socjologii, antropologii kulturowej i pedagogice. Problematyka tożsamości podejmowana jest bowiem w różnych projektach badawczych, jednak – na co zwraca uwagę Autor rozprawy – perspektywa pedagogiczna pozwala na ciekawą syntezę zarówno ujęć teoretycznych oraz podejść analitycznych. Należy podkreślić, że teren badań jest także wyjątkowo interesujący ze względu na swoją historię i „mieszanie się” wpływów różnych kultur, jednak mimo ścierania się tu rozmaitych wzorów kulturowych zachowana została specyfika tego regionu. Jak trafnie zauważa Autor pracy, Górnioślazacy „stanowią jedną z trwalszych grup etnicznych w obrębie całej Polski, która pomimo trudności wynikających z przemian gospodarczo-społeczno-politycznych, postępującej globalizacji oraz represji po II wojnie światowej, zachowała w znaczącym stopniu swoje dziedzictwo kulturowe, tradycyjne i obyczajowe” (s.310). Właśnie z tego względu realizowany przez mgra Patryka Stępnia projekt badawczy wydaje się być szczególnie ciekawy.

Dysertacja napisana jest dobrym językiem i „czyta się” ją z zainteresowaniem. Z dobrze pojętego obowiązku recenzenta przypatrzmy się poszczególnym częściom pracy.

Opis i ocena zawartości pracy

Dysertacja składa się z sześciu rozdziałów, wstępu oraz zakończenia, łącznie z bibliografią i aneksem liczy 332 strony. Trzy pierwsze rozdziały budują teoretyczne zaplecze pracy. Należy podkreślić, że cała część teoretyczna napisana została w sposób klarowny i kompetentny. Doktorant szczegółowo omawia w niej wszystkie aspekty budujące problematykę pracy, nie ograniczając się do źródeł wyłącznie pedagogicznych i śmiało sięga

do opracowań socjologicznych oraz antropologicznych, co ilustruje bogata bibliografia. Nadaje to rozprawie, która wprawdzie usytuowana jest w problematyce pedagogicznej, interdyscyplinarny walor.

Pierwszy rozdział *Tożsamość śląska w kontekście procesów społeczno-kulturowych i historycznych*, podzielony został na sześć podrozdziałów, w których Autor omawia kolejno dzieje regionu, uwzględniając jego złożoność historyczną, etniczną oraz polityczną. W tym rozdziale scharakteryzowana została także struktura społeczna Śląska, której charakter wiąże się z kulturą pracy w przemyśle ciężkim. Można więc mówić tu o specyficznym kapitale społecznym i etosie społeczności tego regionu. W kolejnym podrozdziale przeanalizowane zostały środowiska socjalizacyjne i wychowawcze jakie dominują na Śląsku. Następny podrozdział ukazuje Śląsk z perspektywy antropologicznej. To bardzo ciekawy fragment pracy, opisujący wzory kulturowe Górnego Śląska, tradycję i obyczajowość tego regionu a także (skrótowo) funkcjonujące tu baśnie oraz legendy. Tu pierwsza uwaga: w podrozdziale 4.3. zwraca uwagę dysproporcja między zarysowaniem teoretycznego tła (odwołania do prac M. Eliade, C. Levi-Straussa, J. Cambella, W. Proppa) a prezentacją specyfiki baśni i legend śląskich. Zdecydowanie brak tu „odniesienia” tego elementu kultury ludowej Śląska do przytaczanych wcześniej stanowisk i koncepcji. Innymi słowy, dość szczegółowe omówienie struktury mitu, morfologii oraz funkcji bajki nie odnajduje swego uzasadnienia w dalszym fragmencie tego podrozdziału, bowiem koncepcja mitu Eliadego czy rozważania Proppa nie budują tu teoretycznej perspektywy równie szczegółowej analizy śląskich podań ludowych. Kolejny podrozdział przedstawia kulturę popularną Śląska, której teksty barwnie opisują jego rzeczywistość społeczną, stanowiąc jednocześnie istotny czynnik socjalizacyjny młodego pokolenia. Ostatni podrozdział poświęcony jest mowie śląskiej, która jest ważnym składnikiem kapitału kulturowego.

W rozdziale drugim *Pokolenie jako kategoria społeczno-kulturowo-pedagogiczna*, składającym się z trzech podrozdziałów, Autor wskazuje na wybrane stanowiska, dotyczące rozumienia istoty pokolenia, jako pewnej kategorii teoretycznej (K. Mannheim, J. Chałasiński, K. Wyka, B. Fatyga, H. Świda-Ziemba). W tym fragmencie dokonana została charakterystyka poszczególnych generacji (pokolenie powojenne, pokolenie stanu wojennego, pokolenie transformacji oraz pokolenie świata globalnego), stanowiących podstawę analiz prowadzonych w dysertacji. Kolejny podrozdział dotyczy dialogu międzypokoleniowego oraz możliwych płaszczyzn konfliktu pokoleń. Rozdział drugi kończą rozważania mgra Patryka Stępnia dotyczące kategorii tożsamości, jej socjologicznego, psychologicznego oraz

pedagogicznego rozumienia. Zaprezentowane koncepcje zostały omówione szczegółowo i nie mam tu zastrzeżeń.

Rozdział trzeci, *Status edukacji regionalnej w programie kształcenia*, zamyka część teoretyczną. Omówiono w nim zagadnienie ideologii edukacyjnych ze szczegółową charakterystyką istoty jawnego i ukrytego programu kształcenia. Kolejny fragment tej części pracy dotyczy idei edukacji regionalnej oraz jej statusu w polskiej refleksji pedagogicznej. Jak trafnie zauważa Autor rozprawy: „Edukacja regionalna to pewna idea, która w pewien sposób wykracza poza system oświaty, ponieważ funkcjonuje również poza nim i niezależnie od niego. W trakcie poznawania własnego otoczenia, lokalności, człowiek może (z)rozumieć samego siebie i procesy społeczne, które go otaczają” (s.144-145). W podrozdziałach tych zwraca uwagę refleksyjność mgra Patryka Stępnia, którą ilustrują ciekawie dobrane argumenty oraz przykłady obrazujące omawiany problem.

W rozdziale czwartym *Koncepcja metodologiczna badań własnych* określone zostało metodologiczne tło pracy. Omówiono tu założenia metodologiczne (odnoszące się do ujęć E. Husserla, A. Schütza, M. Webera, F. Znanieckiego), cele oraz problemy badawcze, a także zastosowane w badaniach metody i techniki. Opisany został też przebieg procesu badawczego. Rozdział ten napisany jest poprawnie. W pełni akceptowalna jest przyjęta przez Doktoranta strategia jakościowa badań, która koresponduje z zarysowaną w tytule problematyką badań. Uzasadniona jest także rezygnacja z hipotez. Wątpliwość moją budzi jednak sformułowanie II problemu badawczego: **jakie postawy (uwzględniając komponent afektywny, kognitywny i behawioralny) wobec śląskości reprezentują badani?** Nie ulega wątpliwości, że analiza postaw wobec śląskości, jako pewnego kryterium konstruowania zbiorowej tożsamości, jest zagadnieniem niezwykle interesującym i mogłaby stanowić – w moim przekonaniu – problematykę odrębnej dysertacji, jednak wymagałoby to od Doktoranta osadzenia swych dociekań badawczych w paradygmacie pozytywistycznym, bowiem badanie postaw wymaga zastosowania „twardej metodologii”. Niezbędne byłoby tu określenie wskaźników charakteryzujących wszystkie komponenty postawy, co wiązałoby się ze zbudowaniem całej koncepcji badań, opartej na strategii ilościowej (precyzyjnie opisuje to Mirosława Marody w klasycznym już dziś opracowaniu: M. Marody, *Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postawy. Analiza metodologiczna zasad doboru wskaźników w badaniach nad postawami*, PWN, Warszawa 1976). **Byłaby to jednak zupełnie inna praca.** W przypadku przygotowywania rozprawy do druku – do czego zachęcam Autora – sugeruję rezygnację ze wspomnianego problemu lub zmianę jego brzmienia, gdyż w części empirycznej nie poznamy odpowiedzi na pytanie o postawy osób badanych wobec śląskości.

Rozdział piąty zawiera omówienie wyników badań prowadzonych wśród przedstawicieli czterech pokoleń Górnślązaków. Składa się on z ośmiu podrozdziałów, w których kolejno omawiane są poszczególne elementy zagadnienia będącego tematem dysertacji (struktura śląskiej tożsamości, mowa śląska jako ważny element kapitału kulturowego Górnślązaka, wizerunek Górnślązaka, model śląskiej rodziny i jego przeobrażenia, status śląskiej tożsamości w przestrzeni edukacyjnej, relacje rodzinne a ekspozycja śląskiej tożsamości, śląskość jako środowisko wychowawcze). Ostatni podrozdział zawiera wypowiedzi sędziów kompetentnych odnośnie wspomnianych obszarów problemowych.

Nie ulega wątpliwości, że uzyskany w trakcie wywiadów materiał jest wartościowy z poznawczego punktu widzenia. Przedstawione fragmenty wywiadów są barwne, czyta się je z zainteresowaniem i „dają do myślenia”. W rozdziale badawczym zwraca jednak uwagę pewna dysproporcja między przytaczanymi wypowiedziami osób badanych a ich interpretacją. W moim przekonaniu przedstawione komentarze dalekie są od pogłębionej analizy wypowiedzi w kontekście omawianych problemów. Niewiele jest tu odniesień do koncepcji teoretycznych, tak szczegółowo omówionych w pierwszych trzech rozdziałach, przez co ten fragment pracy pozostawia niedosyt, nie buduje on bowiem jakiejś nowej wiedzy na interesujące Autora zagadnienie. Czytelnik nie dowie się tu, w jakim sensie przytoczony fragment wywiadu ilustruje jakieś stanowiska teoretyczne dotyczące konstruowania tożsamości a (być może), w jakim wymiarze stanowi argument je podważający. Jeżeli mgr Patryk Stępień myśli o publikacji swych badań w postaci monografii, sugeruję wprowadzenie niewielkich uzupełnień w rozdziale badawczym. Mogłyby one mieć postać krótkich podrozdziałów, „zamykających” kolejne fragmenty rozważań Doktoranta, z którymi czytelnik zapoznaje się w rozdziale piątym. Podrozdziały te (zatytułowane np. *Podsumowanie i dyskusja*) ukazywałyby i komentowałyby uzyskany materiał badawczy w perspektywie ujęć i stanowisk omawianych w części teoretycznej pracy.

Kolejna uwaga dotyczy pewnych „chwytów” stylistycznych odnoszących się do komentowania prezentowanych badań. Badania jakościowe – a taką strategię wybrał mgr Patryk Stępień – wykraczają poza to, co mierzalne i obiektywne, tymczasem wypada zauważyć, że analizując wypowiedzi osób badanych, Autor czasami niepotrzebnie sięga do „ilościowej retoryki”. Np. na s. 191 pisze: „Do pierwszej kategorii (afirmacja śląkości w domu) przyporządkowano wypowiedzi 12 badanych, co stanowi ok. 46%, do drugiej (swojskość tożsamościowa) 9 badanych, czyli ok. 34,5%, a do kategorii trzeciej (ukrywanie tożsamości) wypowiedzi 5 badanych, co daje przełożenie procentowe w 19%”; podobnie na s.

208 mamy fragment: „19 badanych wypowiedziało się za nadaniem statusu języka regionalnego mowie śląskiej, co stanowi nieco ponad 79% całej próby badawczej”. W zaproponowanych w pracy badaniach nie chodzi o ich statystyczne efekty, bo zważywszy na ograniczoną próbę badawczą nie mają one większego znaczenia. Ważniejsze jest tu poznanie świata przeżywanego osób badanych, ich doświadczeń w kwestii konstruowania tożsamości, co trudno klasyfikować w kategoriach liczbowych. Procentowe ilustrowanie wyników badań bardziej zniekształca niż obrazuje ich rzeczywistą wartość.

Ostatni rozdział dysertacji zawiera wnioski i propozycje dotyczące dalszych badań oraz wskazówki dla praktyki. To krótki, ale bardzo wartościowy fragment rozprawy, świadczący o refleksyjności Autora i umiejętności krytycznego spojrzenia na efekt przeprowadzonych badań. Całość pracy zamyka zakończenie, w którym Doktorant dokonuje podsumowania swych analiz.

Jak wspomniałem już we wstępnym akapicie recenzji, język jest zdecydowanie mocną stroną pracy. Narracja jest „żywa”, angażująca czytelnika w omawiane zagadnienie. Pojawiają się wprawdzie nieliczne błędy literowe, interpunkcyjne oraz ortograficzne (wynikające prawdopodobnie z nie dość starannej pracy nad redakcją całości tekstu), co nie zmienia mojej generalnie wysokiej oceny strony językowej rozprawy. Wypada jednak zauważyć, że czasem wspomniane uchybienia zmuszają czytelnika do domyślenia się „o co chodzi” w wywodzie Doktoranta (np. na s. 156 Autor odwołuje się do pracy Kingi Lisowskiej cytując jej słowa: „szkoła ona bieg procesom kształtowania się tożsamości indywidualne i zbiorowej – czyniąc to za pośrednictwem różnych elementów programowych i wychowawczych, wśród których odnajdujemy edukację regionalną i międzykulturową”).

Na koniec jeszcze kilka uwag dotyczących edycji rozprawy. W rozdziale metodologicznym zwraca uwagę „mieszanie” standardów konstrukcji przypisów (europejskiego i amerykańskiego). Otóż Autor posługuje się przede wszystkim standardem europejskim (przypisy na dole strony), jednak na s. 162, 168 pojawiają się odwołania w standardzie amerykańskim (Urbaniak-Zajac, Kos, 2013), (Angrosino, 2010), (Nowak, 1985), (Urbaniak-Zajac 2009) – co burzy spójność strony redakcyjnej dysertacji (wypada zwrócić tu także uwagę, że w bibliografii nie wskazano tej ostatniej pracy (Urbaniak-Zajac, 2009)). Przygotowując rozprawę do druku warto dokonać kolejnej starannej korekty całości w tym zakresie i konsekwentnie stosować jedną konwencję budowania odwołań do źródeł.

W moim przekonaniu – dla większej przejrzystości wyводу – warto także konsekwentnie zastosować w całości pracy zasadę, że cytowane źródła wyróżnia się przez cudzysłowy, natomiast dla przytaczanych wypowiedzi osób badanych stosuje się cytaty

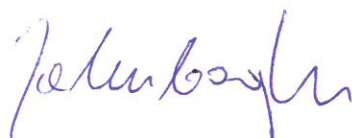
blokowe (lub/i kursywą, tak jak na stronach 180, 183-186). Odróżni to narracje uzyskane w wywiadach od ich interpretacji.

Podsumowanie i konkluzja

Doktorant dowiódł w pracy swego merytorycznego przygotowania do prowadzenia badań naukowych. Jego rozprawa jest ważnym sygnałem w refleksji pedagogicznej. Napisana została z pasją i raz jeszcze chcę podkreślić erudycję jej Autora. Nie mam wątpliwości, że badania realizowane w ocenianym projekcie w bardzo oryginalny sposób ilustrują zagadnienie roli kultury regionu w kształtowaniu tożsamości indywidualnych i zbiorowych.

Mgr Patryk Stępień sformułował interesujący temat i podbudował go wystarczającą znajomością literatury przedmiotu. Jego wywód ma określony porządek i wewnętrzną logikę. Struktura pracy jest prawidłowa a jej zalety przeważają nad niedociągnięciami. Doktorant ciekawie przedstawia w niej analizowany problem, ukazując nowe perspektywy jego analizy.

W oparciu o dokonaną ocenę przedłożonej do recenzji pracy *Tożsamość regionalna w doświadczeniu przestrzeni socjalizacyjnej i wychowawczej czterech pokoleń Górnoślązaków – analiza etnograficzna* stwierdzam, że spełnia ona wymagania stawiane rozprawom doktorskim określonym w art. 187 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, wnioskuję zatem o dopuszczenie mgra Patryka Stępnia do publicznej obrony jego rozprawy.

Wrocław, 26 listopada 2025 r.